

A technikai képek hegemoniája

Beszélgetés Vilém Flusserral

Vilém Flusser (1920–1991) prágai származású „hazátlan” filozófus, a nyolcvanas évek egyik legtekintélyesebb médiaszakértője. Tanulmányait a prágai egyetemen kezdte, majd 1940-ben Londonba, egy évvel később pedig Brazíliába emigrált. Tevékenyen részt vett a brazil filozófiai élet megteremtésében. 1972-ben Olaszországba, később Franciaországba települt.

Bevezető

1961-től rendszeresen publikált brazil folyóiratokban, valamint hét kötete is itt jelent meg, de a nyelvi elszigeteltség miatt – akkoriban portugálul írt – európai felfedezése a nyolcvanas évekig váratott magára. Első komoly szakmai sikerét *A fotográfia filozófiája* (1983) című könyvének német nyelvű kiadása jelentette – ezt a művet tizennégy nyelvre lefordították, többek között kínaira is –, majd számos könyvben, cikkben és esszében elemezte azoknak a változásoknak a filozófiai, esztétikai és lélektani következményeit, amelyeket az új médiumok megjelenése hozott magával.

Magyar nyelven *A fotográfia filozófiája* 1990-ben, *Az írás* című könyv pedig 1997-ben jelent meg a budapesti Tartóshullám–Belvedere–ELTE BTK kiadásában, a szintén budapesti Kijarat Könyvkiadó pedig *Az ágy* címmel publikált egy válogatást Vilém Flusser esszéiből 1996-ban.

Az alábbi interjút, mely pedagógiai szempontból is hasznos és közérthető áttekintést nyújt Vilém Flusser médiafilozófiájának csomópontjairól, *Thomas Miessgang* készítette 1991 márciusában Bécsben. A beszélgetés apropója az volt, hogy *A történelem vége* címmel Flusser egy előadást tartott a bécsi városházán. Az interjú eredetileg a *Profil* című folyóiratban jelent meg nyomtatásban.

S. Z.

– *Flusser úr, ön gyakran használja a „telematikus társadalom” fogalmát. Vajon mit kell ezen érteni? Talán olyan társadalmat, amelyben szüntelenül képernyők villognak, ahol az emberek huzalokkal vannak összekapcsolva, s mindenki a számítógépe előtt ücsörög?*

– Kezdjük a „tele-” előtaggal, ami a távoli dolgok közelhozását jelenti, s nem csupán technikai, hanem fontos ismeretelméleti és egzisztenciális fogalom is. Ha arra gondolunk, hogy melyik is volt az az eszköz, amelynek elnevezése elsőként kezdődött a „tele-” előtaggal – a teleszkópról van szó –, akkor ennek az előtaggnak a kétértelműsége is nyilvánvaló lesz: abban a pillanatban, amikor a teleszkóp mondjuk a Holdat közel hozta hozzánk, láthatóvá vált, hogy a felületén hegyek vannak, s ugyanakkor az is, hogy a Hold nem az égen van. S mihelyt kételkedni kezdünk abban, hogy az égen van, jelentősen megnő annak a lehetősége, hogy a Holdat égitestnek tekintjük. A teleszkóp tehát nem csupán ismeretelméleti, hanem egyúttal teológiai eszköz is. S ugyanez vonatkozik a többi „tele-” előtaggal kezdődő fogalomra is. Vegye például a telegráfot, amit németül távirásnak (*Fernschreiben*) neveznek, igazából azonban az idő legyőzéséről van szó. A telefontal hasonló a helyzet, a telepátiról már nem is szólna.

– A „tele-” előtag tehát az ön számára egy olyan társadalom jele, amelyben a távoli dolgok közel kerülnek hozzánk?

– Így van. S ugyanakkor létrejön a közelség tudománya, a proxemika. Amikor a közelséget alapkategóriának veszem, amikor azt mondom, hogy valami közel van, akkor a tér és az idő közötti különbséget hatályon kívül helyezem. A „közel” idő és tér vonatkozásában egyaránt megragadható távolságot jelent, s magában foglalja a közelhozást is. Ez pedig egy zsidó-keresztény elv. Lehetővé válik a felebaráti szeretet. Humanizmus helyett felebaráti szeretet – ez a „telematika” szó lényeges aspektusa.

– *S mi a helyzet a szó második részével, amelyben az „automation” fogalma rejlik?*

– Az automatizálásban engem az büvöl el, hogy mindazt, ami mechanizálható, a gépek jobban el tudják végezni, mint az ember. Egyenesen rangon aluli olyasvalamit csinálni, amit a gépek is el tudnak végezni. Az „automation” tehát az ember felszabadítása mindaz alól, ami mechanizálható. Ha belegondolunk, hogy mi minden mechanizálható – például a döntéshozatal, a tervek készítése –, akkor láthatjuk, hogy sok olyan tevékenység van, amit sajátosan emberinek tekintettünk, mi több, ami az emberi méltóság összetevőjének tűnt, s mégis mechanizálható, az ember számára tehát rangon aluli. Az automatizáció azt a problémát veti fel az ember számára, hogy vajon mivégre lettünk szabadok, amikor a mechanizálható tevékenységektől megszabadultunk. A „telematika” szó, amit egyébként nem én találtam ki, számomra azt jelenti, hogy a közelhozással, mindenekelőtt mások közel hozásával, olyan cselekvési mezők nyílnak meg, amelyek nem mechanizálhatók.

– *S ez a közelhozás technikai eszközök segítségével is sikerül?*

– Természetesen. S ezzel ugyanakkor még egy fogalmat játékba kell hoznunk, s ez a „telejelenlét”. A jelen kétféle változatát szokás megkülönböztetni: *face to face*, azaz szemtől szembenit, és a telejelenlést. Íme egy példa: nemrégiben Salzburgban jártam, s mutattak egy gótikus templomot, amelynek kertjében *Mozart* apja van eltemetve. *Face to face* álltam ezzel a rendkívül izgalmas gótikus építménnyel, bentről azonban tökéletes technikájú organajáték hallatszott, s csakhamar világossá vált számomra, hogy ez egy telejelenlét volt – hanglemez vagy hangszalag. A telejelen és a jelen efféle szemtől szembeni találkozása természetesen a telematika egyik aspektusa. Nagyon nehéz megmondani, hogy vajon mit veszítünk, s mit nyerünk, amikor a testi jelenlét helyett telejelenléttel van dolgunk. Ha mondjuk egy ausztráliai társammal telefax útján sakkozom, kérdés, hogy mi ennek az előnye és mi a hátránya. Ez a telematika egyik legfontosabb problémaköre.

– *Mik a hátrányai a szimulált szemtől szembeni jelenlétnek?*

– Az egyik leggyakoribb érv, hogy a telejelenlétben nem lehet igazán jól szeretkezni. Az utóbbi időben azonban Kaliforniában végeztek teleorgazmatikus kísérleteket. A teleorgazmus állítólag tovább tart, mint a testi. Ez azért van, mert az orgazmus nem testi, hanem neurofiziológiai élmény. Ha tehát a megfelelő idegvégződéseket táv-ingereljük, az orgazmus tovább tarthat, sőt olyan végtelen lehet, mint a képzelet. Amikor a „tele-” előtagon a közelséget értem, akkor arra gondolok, hogy valami annyira közel hozható, hogy a *face to face* fölöslegessé válik. Ez lelkesítő, ugyanakkor rémisztő is.

– *Vajon használható-e a telejelenlét politikai célzattal?*

– Természetesen. Gondoljon csak Izrael és az arab országok szüntelen konfliktusára. Ezt a problémát könnyen meg lehetne oldani: valahol létre kellene hozni Jeruzsálem baudrillard-i értelemben vett tökéletes szimulákrumát – mondjuk Új-Zéland déli szigetén. Bele kellene helyezni egy szimulált *Dávid* királyt, s a négy milliós zsidót – ez nem olyan rettenetesen nagy szám – oda kellene költöztetni. A maorik kevésbé harciasak, mint az arabok, tehát valahogy csak ki lehetne velük jönni. Erre természetesen felhozható az ellenvetés, hogy a maorik nincsenek egyedül, hanem szorosan összetartoznak a havaiakkal, azoknak meg vannak szenátoraik Washingtonban, s az egész ügy talán még inkább elmérgesedne. De maga a gondolat, hogy Izraelt szimulálni lehetne – nevezzük ezt

neocionizmusnak –, számomra mégis jónak tűnik. Megfontolandó viszont a következő kérdés: vajon ki merné tagadni, hogy az Amerikai Egyesült Államok valamelyik laboratóriumában *Arafatot* is szimulálni fogják?

– *A telejelenlét tehát mégsem univerzális gyógymód az összes társadalmi probléma orvoslására?*

– Én nem vagyok próféta. Csupán problémákat látok, de hogy azok megoldhatók-e, nem tudom. A televalóságnak az a veszélye, hogy a konkrét valóság fölé kerül, s hogy – paradox fogalmazásban – a valóságnál is valóságosabbá válik. Vegyünk egy példát: ha ön otthon ül és zenét hallgat, egy zenekar telejelenlétével van dolga. Abszolút perfekciót kap. Amikor viszont hangversenyre megy, eleve a hibákra figyel, mert tudja, hogy valamely *Bach-variáció* tökéletes visszaadására nem is számíthat.

– *Ez azt jelenti, hogy az emberi egzisztencia a telejelenlét funkciója? Vajon az ember a televalóság megtévesztő valóságához igazítja életét?*

– Kérdésére nem tudok válaszolni. Ne várjon tőlem megoldásokat, mert ilyesmikkel nem rendelkezem. Épp elegendő, ha a problémákat valamelyest sikerül megfogalmaznom.

– *Rendben, akkor másként kérdezek. A televalóság összefüggésben van azzal a globális képáradattal, amely a 19. század közepétől kezdődően ugrásszerűen megnőtt. A mai lakások képernyő nélkül már el sem képzelhetők, az óriási reklámképek pedig egyenesen uralják nagyvárosaink tereit. Vajon mi különbözteti meg ezeket az új technikai képeket a korábbi évszázadok képmásaitól?*

– Önnek tökéletesen igaza van: a tömegkommunikáció hordozója többé már nem a szöveg, hanem a kép. Az elit kommunikációja mindenesetre a számkódot részesíti előnyben. De a tömegeknek szánt információ, s nem csupán az ismeretek, hanem az élmények és az értékek is, főleg képiak. Ezzel kapcsolatban szeretnék egy számomra fontos megjegyzést tenni: amikor feltalálták a technikai képeket, ez azzal a szándékkal történt, hogy a történeti folyamatok rögzíthetők, fotográfálhatók, váljanak. Konkrétan: ezen az

asztalon, amelynél ülünk, történik valami. Jön egy fényképész, leül az asztalhoz és megörökíti, ami rajta van. A látványt képpé emeli. S a kép azután a történelem tanúja, meghozza olyan értelemben, ahogy a tanúságot – görögül *martürosz* – a korai keresztényeken kívül még sohasem fogták fel. A fényképész a történelem mártírja, amennyiben a dolgokat a szüntelen változás folyamából kiemeli, színpadiassá teszi, s ezáltal megtéveszt bennünket. E megtévesztési műveletet a történelem megállítására használják. Ez már önmagában is elég borzalmas. De a képek fordulatot vettek, s a történelem folyama ellen léptek fel. Torlasszá váltak. Most már nem a történelem megörökítéséről van szó, hanem arról, hogy a történelem meg akar örökölni: a történelem képekbe ömlik. Az emberek azért házasodnak, hogy lefényképezkedhessenek. Az emberek felmennek a Holdra, hogy az egész a tévében láthatóvá váljék. Az emberek repülőket térítenek el, hogy bekerüljenek a médiába. A történelemnek végül is egyetlen értelme van, az, hogy képbe kerüljön. A történelem eszköze a tévé, a tele-vízió. A képek óriási funkcióváltása zajlott le.

– *De ezzel még nincs vége a dolognak?*

– Semmiképpen. Mi jelenleg a harmadik fázisnál tartunk. Képzeld csak el, hogy a főtűs, aki jelenleg a történelem alatt állva mindent rögzít, egyszer csak a történelem elejére kerül, s a történelem az ő képeiből ered. Mesés példa erre az úgynevezett román forradalom. Ott a történelem káprázata, ez az *éblouissement*, ez a hazugság, vagy ha úgy tesszük, művészet – a művészet és a hazugság többé-kevésbé szinonimái egymásnak – optimális felhasználásra került. A hullákat a halottasházból Temesvár piacterére vitték. A városi színházból statisztákat hívtak, akik a drámai eseményeknek megfelelően sírtak. A megrendezett jelenet végül a titkosrendőrség gáztetteinek bizonyosságául a tévé képernyőjére került. Ez nekem nagyon imponált! Gondoljon csak bele: először is a fotográfiát mint mártíriumot találták fel, azután a tévé lett a történelem célja, most pedig a tévé és a szintetikus képek a történelem generátorává váltak.

– *A történelem tehát fokozatosan a médiumokba, a képek birodalmába kerül át?*

– Tudja, én kénytelen vagyok a hipotéziseimet mindig újrafogalmazni, mert azok, mint minden hipotézis, tévesek. Engem mindenekelőtt az iraki háború foglalkoztatott. Különös módon még mindig vannak olyan tényezők, amelyek látszólag megtilthatják a képcsínálást. Mindenekelőtt az iszlámra gondolok, amely mégiscsak kép nélküli világ.

– *Persze már a vietnami háborúból is hasonló tanulságokat vontak le.*

– Igen, az amerikaiak a képek világában veszítették el a vietnami háborút. Ez a háború a győzelem helyett a képekhez vezetett. Az efféle csőd elkerülése végett Irakban korlátok közé szorították a képcsínálókat. Így aztán a tévénezők folyton szörnyen unalmas sivatagi képeket láthattak, melyeken semmi sem történt. Hogy az embereket ébren tartásuk és hogy megakadályozzák őket a csatornaváltásban, elhitették velük, hogy a háború kimenetele bizonytalan. Nem vallhatták be, hogy a számítógépek szerint az egész ügy körülbelül hat hét alatt elintéződik. Ez nem lett volna jó műsor. A tévénezőket szinte rákényszerítették, hogy az arabok álláspontjára helyezkedjenek, az ugyanis sokkal érdekesebb volt. Ott emberek ordítása hallatszott: „Sátán!”, Franciaországban pedig: „Mitterrand, Assassin!”. Ott tehát mégiscsak történt valami. De így aztán teljesen hibás kép alakult ki, s az európaiak azt hitték, az öbölháború valódi háború.

– *Történelmileg miként alakult ki a képek hegemoniája?*

– A kulturális információk fő hordozója egészen a közelmúltig az alfanumerikus kód volt. Természetesen más kódok is léteztek, de azt lehet mondani, hogy a fejlett világban körülbelül a 18. század vége óta a fő hordozó az alfanumerikus kód, tehát a szavaké a főszerep. Ez a kód azonban mindig is hibrid volt: az ideografikus számok soha nem voltak összeegyeztethetők a betűkkel, amelyek fonetikus jelek. Ha megfigyeli a korai szövegeket, azt láthatja, hogy a betűsorokat algoritmusok szakítják meg. A 15. század elejétől kezdve a számok emancipálódni kezdenek, s elválnak a betűktől. Van *Cusanusnak* egy könyve, melynek címe *De coincidentia Oppositorum* (Az ellentétek egységéről), s abban

a következők olvashatók: „Az Isten mindentudó lehet, én viszont nem. De azt, hogy egy meg egy az kettő, az Isten sem tudhatja jobban, mint én.” Számomra ez a megjegyzés központi jelentőségű. Ezzel nem csak a középkor végét és az újkor kezdetét lehet pontosan kijelölni, hanem mindenekelőtt azt teszi világossá, hogy a betűkód nem képes a tudást megfogalmazni. Másként szólva, kiderül, hogy a világ kimondhatatlan és leírhatatlan, de kiszámítható. A világot ki lehet számítani, de nem lehet róla beszámolni, ha megengedi nekem ezt a szójátékot. Ahogy ez a tény mind világosabbá vált, a tanult emberek egyre inkább törekedtek a betűknek a tudományos kommunikációból való kiiktatására. Már az öreg *Kant* azt mondta, hogy ha egy könyv nem tartalmaz matematikát, dobd el. Ma már a tudományos kommunikáció szinte kizárólag numerikus.

– *Például digitális?*

– Ez egy lehetőség a numerizálásra, de vannak más lehetőségek is. De mondjuk, hogy digitális, ha ez önnek megfelel. A következő tehát a helyzetünk: van egy tömeg, amely képeket fogyaszt és passzív. Nyugodtan beszélhetünk egyfajta orális-anális pozícióról. A tömeg képeket zabál, majd rögtön ki is kakálja őket, anélkül, hogy bármit is megőrizne belőlük. És ezek a kimustrált képek azután új képek feedbackjei lesznek. Meglehetősen gusztustalan dolgról van szó, s ebben ücsörög az úgynevezett fogyasztói társadalom. A szó első rangú: fogyasztás is, meg társadalom is. A „társadalom” szót ebben az összefüggésben pejoratív értelemben használnám, ezt a társaságot ugyanis silány fickók alkotják. Másrésztől azonban ott van egy szövevény, egy hálózat, amely csodálatos csomópontokat köt össze reverzibilis huzalok segítségével, olyanokat, melyekben emberi és mesterséges intelligenciák játszanak a számokkal, s olyan képeket programoznak, amelyeket azután a társadalom fog manipulálni. S erről nekünk fogalmunk sincs, mert a kódjaikat nem ismerjük. Ahhoz, hogy e számjátékba bekapcsolódhassunk, rendelkezniünk kell a megfelelő kompetenciával. Vagyis, érteni kell egy kicsit a matematikához, de csupán a differenciálegyenletek ismerete nem elegendő. Tehát egy beavatott elit kezében vagyunk, sokkal inkább, mint a szerzetesek korában.

– *Kik tartoznak ehhez az elithez? Talán a bostoni MIT tudósai?*

– Mindazok, akik megtanultak matematikailag ténykedni, algoritmusokat létrehozni. Én azonban valami mást mondanék, ami sokkal izgalmasabb. Nevezetesen, vannak olyan apparátusok, amelyek számokból képeket csinálnak: úgynevezett numerikusan generált képeket. E képek nem történeteket vagy tényállásokat jelentenek, hanem algoritmusokat. Ezek a tiszta nulldimenzionális gondolkodás képei. Akár azt is mondhatnánk, hogy platói ideák. Azok az emberek, akik ezeket a képeket szintetizálják, pontosan azok megfelelői, akiket *Platón* filozófusoknak nevezett. Ezek örök és megváltoztathatatlan formákkal állnak szemben. S ezzel felvetődik egy vadonatúj probléma: olyan formák állnak rendelkezésünkre, melyek semmik, üresek. S ezen a ponton lehet segítségemre az anyag szó. A német anyag szó (*stoff*) a megtölt (*stopfen*) igéből ered, tehát ugyanaz, mint amit a franciák „*farce*”-nak mondanának, amennyiben a „*stopfen*” „*farcir*”-ra fordítható. Álláspontunk mindeddig a következő volt: vannak problémáim, melyek anyagi természetűek, s az objektív világhoz tartoznak. Ezeket a problémákat meg kell próbálnom formalizálni. Egy formulát, egy formát kell találnom, hogy a problémát megragadhassam. Az anyag tehát megvan, s a formát keresem; amikor megtaláltam a formát, az anyagot beletömöm, s máris megragadhatóvá válik számomra. Ma viszont épp ennek a fordítottja merül fel: a formával rendelkezem, nem egy formával, hanem formák millióival. Összes absztrakt számításaink formát eredményeznek. Ebben a helyzetben tehát anyagot kell találnom, hogy a formának tartalmat adhassak, mivel a formák önmagukban természetesen üresek. Ez utóbbi már a történelem utáni telematikus gondolkodás jele. Vannak formáim, s ez *Platónra* emlékeztet. S nem csupán *Platónra*, hanem ha jól belegondolunk, sajnos, a szofistákra is. Amennyiben elemzéseim pontosak, szofisztikus időszak felé haladunk. Hiszen most hirtelen vannak formáink, formuláink, modelljeink, *dizájnaink*. Ez a posztmo-

dem: önök most rendelkeznek *dizájnnal*, de fogalmuk sincs, hogy mit is kellene vele *dizájnolni*. Talán szemüveget kellene belőle csinálni, vagy inkább papucsot, esetleg mosogatószivacsot? Nem tudom. Valami csak beleillik a rendelkezésemre álló *dizájnb*a. Ha az elmondottakhoz hozzáveszi, hogy a kép a világ mozdulatlan mozgatója, hogy a szintetikus, numerikusan generált képek összerosódnak a halott *Ceausescuné* képével, akkor egyfajta jövőképet kap.

– *Milyen következményekkel járnak ezek a radikálisan új távlatok az ember számára? Vajon megrendül-e ezáltal a szubjektumról alkotott hagyományos fogalmunk?*

– Én nem tudom, mi is az ember, a „szubjektum” szóról azonban mondanék valamit. Ez egy haszontalan szó, s alávetettet jelent, latinul *sub iacere*. Vajon mi alá van vetve az a valami? Az objektum alá. Mi tehát objektumok szubjektumai vagyunk. *Husserl* elemzése nyomán világos, hogy a „szubjektum” és az „objektum” szavak nem valami konkrétat jelölnek, hanem kapcsolatok extrapolációi. Megpróbálom ezt kevésbé absztrakt módon megfogalmazni. Szubjektum nélkül nem lehet objektum. Értelmetlen azt mondani, hogy van egy csillag, amit még senki sem látott. Ahhoz, hogy valami objektum lehessen, kell egy szubjektum is. Ugyanakkor azonban a szubjektum sem lehet meg objektum nélkül. Én a nadrágom, a zakóm viszonylatában vagyok szubjektum. Vagy önhöz fűződő kapcsolatomban vagyok szubjektum, s mindazokat az objektumokat absztraháljuk, amelyeknek szubjektuma vagyok, vagy *Husserl*lel szólva, ha mindezt kizárjuk, akkor semmiféle szubjektum nem marad. A szubjektum olyan, mint a hagyma: az objektumoknak megfelelő héjrétegekből áll, s e rétegek mögött nincs semmi. Következésképpen azt kell mondanunk, hogy mind az objektum, mind pedig a szubjektum konkrét projekciós viszonyok absztrakt extrapolációja. De van itt még valami, nevezetesen az individuum. Azt lehetne mondani, hogy mégiscsak léteznek individuumok, melyek oszthatatlanok. S itt kell elmondanom egy egészen rendkívüli dolgot, ami évek óta foglalkoztat. Az emberek azt hitték, hogy a dolgok csak egy bizonyos pontig oszthatók, s azután már valami oszthatatlan következik. Az objektumok oldalán ezek az atomok, a szubjektumok oldalán pedig az individuumok. A világ alapjai tehát az oszthatatlan atomok és individuumok. Felosztani annyit jelent, hogy adagokra (Rationen) szétdarabolni. A ráció (Ratio), a racionális (Rationelle) tehát két határ, amelyen túl az ész már nem funkcionál: az objektív világ oldalán vannak az atomok, s a szubjektív világ oldalán az individuumok. Időközben azonban kiderült, hogy minden a végtelenségig osztható. Például az objektumok világában az atomok részecskékre oszthatók, ezek a részecskék további részecskékre, míg végül a részecskék olyan részecskéihez jutunk, mint amilyenek a kvarkok. Valamivel később ugyanez derült ki az individuumok vonatkozásában is: az individuumokat is további elemekre tehet felosztani. Például már szóltam a döntésekről. A döntéseket decidémákra lehet osztani, a cselekvést aktomokra, az érzéseket perceptomokra. Nemrégiben felléptem egy rádióadásban, ahol magam választhattam témát. Don Giovannira esett a választásom, mert Don Giovanni a szerelem komputere: ez az ember ezerhárom szexémából csinált szerelmet, *amoret*. Köztünk és nagyszüleink között az a különbség, hogy amikor ők Don Giovanni nevével találkoztak ezt mondták: „Mégiscsak egy hősről van szó. Túl szárnyalta az ezres spanyol rekordot. Ezerhárom nője volt.” Ez volt a rekordok, a nagyságok, a fűhrerek és a ducék kora. Mi viszont ma a következőket mondjuk: „Micsoda? Ez az ember beírta ezerhárom szexémával? Mesésen komputálhatott. Csupán ezerhárom nőből alkotta meg Spanyolországban a szerelem szintetikus képét. Ez egy mesésen gazdaságos ember. Nekünk ugyanehhez legalább ezerhárom millióra lenne szükségünk.” Ezt a példát azért említtem önnek, hogy rámutassak, mennyire összeomlott az individuum gondolata. A pszichoanalízisnek, a neurofiziológiai manipulációknak, az egzisztencialista elemzéseknek köszönhetően az individuum ugyanígy oszthatóvá vált. Ha ezt a folyamatot tovább gondolom, rendkívül nyugtalanító eredményekre jutok. S úgy vélem, ez vezethet el bennünket ismét a telejelenlét kérdéséhez. Nevezetesen, amikor tovább osztom az ato-

mokat, még kisebb részecskékhez jutok, amelyekről már nem tudom megmondani, hogy vajon az objektív vagy a szubjektív világhoz tartoznak-e. Például, mi egy kvark? Vajon az objektumok része, vagy pedig szimbólum, ami értelemszerűen a szubjektumok világához tartozik? Vagy talán lehetséges, hogy ez a korcs, ez a homályos szürke vacakság se nem szubjektív, se nem objektív, hanem valami harmadik? Az individuummal is hasonló a helyzet. Vegyük a decidémát. Úgy tűnik, mintha a decidéma valamilyen döntés része lenne. A döntés pedig az individuumhoz tartozik. De ha a decidémát egy gépbe táplálom, az elkezd sakkozni, s ha hirtelen az a2–a4 lépés megtétele mellett dönt, akkor úgy hat, mintha a decidéma valami objektív dolog lenne. S a komputer számára tényleg 0/1 impulzusra tudom redukálni. A decidéma tehát egy kvantum. S tudja, ott lebeg valahol a szubjektum és az objektum közötti senkiföldjén. Most pedig térjünk át arra a különös gondolatra, amit már a hindu bölcsek felvetettek: lehetséges, hogy a virtualítások, a pontencialítások és a lehetőségek egész tömegével van dolgunk, s ha így tekintünk a világra, akkor a „valóság” szó tényleg minden értelmét elveszti. Így aztán az olyan kérdések, hogy vajon egy kvark vagy egy decidéma valóságos-e, értelmetleneknek bizonyulnak. Következésképpen azt is értelmetlen feszegetni, hogy vajon az objektív világ vagy a szubjektumok világa valóságos-e. A „valóságos” szó hirtelen más értelmet nyer: a lehetőségek megvalósulásává válik. S így mindaz, amit a telematikáról mondtam, szintén más hangsúlyt kap. A telematika a következő gondolat felvetését teszi lehetővé: azt, hogy az objektív világon kívül, amelyben látszólag alámerültünk, alternatív világok létesíthetők, s hogy ezek a konkretizációk semmivel sem maradnak el az úgynevezett érzéki világtól; s azt is, hogy következésképpen mi ezt a világot nyugodtan széttörhetjük, sőt szét is kell tömünk, hogy az így keletkező darabkákból alternatív világokat komputálhassunk. Ez esetben az ökológiai, a nukleáris és még mit tudom én, milyen katasztrófáktól való félelem attól a széttöréstől való reaktív félelemnek bizonyul, ami új komputációhoz vezet.

– *Flusser úr, ön a telematikus társadalom értelmezője, ugyanakkor viszont a szavak embere. Nem ellentmondás ez? Az íráshoz nem személyi számítógépet, hanem egy régi típusú Olympia írógépet használ. Nostalgiaiból teszi ezt?*

– Nem tagadhatom. Akár úgy is fogalmazhatnék, hogy a saját síromat ásom. Az írás embere vagyok, s mint azt most is láthatja, a szavak embere is. Mi, akik a háború előtt tanultunk meg olvasni és írni, ambivalens módon viszonyulunk a nyelv szeretetéhez, egyszerre kettős a hozzáállásunk. Egyrészt, mint mindenki más, médiumként használjuk a nyelvet, másrészt azonban ez a nyersanyagunk is. Megmunkáljuk a nyelvet, s közben ezt tesszük, egyszerre szeretjük és gyűlöljük. *Odi et amo*. Amikor ír az ember, mindig ebben a kutyaszorítóban találja magát: szereti és gyűlöli a nyelvet. S e kettős alapról dolgozza meg a betűk segítségével. Arról már szoltam az egyik könyvemben, hogy a betűk mint valamiféle vámpírok kerülnek bele a nyelvbe, kiszívják annak vérért, s egyszersak életre kelnek. A szöveg az ujjaink nyomán – mint valami Gólem – életre kel. Én tehát már csak ilyen vagyok.

– *A nyelv vámpírja?*

– Igen, ön ismeri a *Vampyroteuthis*ről szóló könyvemet. Benne a saját alkonyomat mesélem el. De ezt nem melankólikusan teszem. Könyvemben az írásról ezt mondtam: „Én egy dinoszaurusz vagyok, de a dinoszauruszok a maguk módján igen helyes állatok voltak.” Azt hiszem azonban, hogy nem szabad kultúránk pusztulása láttán könnyeket ejtünk. „I came to bury Caesar, not to praise him.”

– *Másrészt azonban ön azt is mondta, hogy az alfanumerikus kód nyomán közeledő újdonság számunkra megragadhatatlan.*

– Ha egy fraktál-képet szemlél, mondjuk egy Mandelbrot-monstrumot, az egész nem érti, képtelen felfogni, de mégiscsak érzékeli, elképzeli, s ki tudja számítani. S épp ez a világhoz való újfajta hozzáállás. Kalkulatorikus és esztétikai hozzáállás, amely a megragadásnak és a magyarázatnak ellenáll.

– *A tudomány is így fog működni?*

– Egészen biztos vagyok benne, hogy a tudományos világnak képi és numerikus, s a leírására lett kísérletek csődöt mondanak. Ha például azt mondom, hogy „a világegyetem ennyi és ennyi elemből áll, tizenhatszöt nullás hatványkitevővel gondolkodom, tizenöt milliárd éves, a harmadikból a negyedik dimenzióba görbül, s hajlamos az entrópiára”, akkor szintiszta hülyeséget beszélek. Hiszen ahhoz, hogy azt mondhassam, amit mondani akarok, egyenleteket kell felállítanom, ahhoz pedig, hogy az egyenleteket el tudjam képzelni, képi formában kell megfenéitennem a számítógép képernyőjén. S ez elegendő. Nem kell olyan naivnak lennem, hogy ezt még meg is akarjam érteni.

– *Őn a könyveiben készpénznek veszi a mesterséges intelligenciát, mintha az máris készen állna. Közben pedig a vele kapcsolatos kísérletek csaknem megfeneklettek.*

– Én nem vagyok túlságosan oda az úgynevezett emberi intelligenciától. Azt hiszem, a legtöbb ember leírhatatlanul korlátolt. *Goethe* egyszer ezt mondta: „Az emberek a gonoszságtól rettegnek. De ha tudnák, hogy mi az igazán félelmetes, inkább kellene rettegniük a butaságtól.” Engem egyáltalán nem zavar a gondolat, hogy egy gép okosabb, mint az ember. Van egy vicc az SS-legényről, aki így szól egy zsidóhoz: „Nekem az egyik szemem műszem, a másik meg természetes. Ha eltalálok, melyik a mű, megkegyelmezek neked.” A zsidó a jobb oldalra tippel, mire az SS-legény így szól: „Igazad van, de mondd, hogy találtad ki?”. A zsidó így válaszol: „A dolog nagyon egyszerű. A jobb oldali nagyon emberinek hat.” Annyira nem hiszek az emberi intelligenciában, az emberi jóságban és kreativitásban, hogy remélem, a gépek értelmesebbek, kreatívabbak és rendesebbek, mint az emberek. A másik dolog, hogy amit ma „mesterséges intelligenciának” nevezünk, az a legeslegelső kísérletek eredménye. De máris megnyílt előttünk egy új, nagy terület. Az imént azt mondtam, hogy mindazt, ami mechanizálható, a gépek jobban el tudják végezni, mint az emberek. Kiderült, hogy gyakorlatilag mennyi minden mechanizálható abból, amit eddig mechanizálhatatlannak tartottunk. Például a kreatív folyamat: a zenei és a képzőművészeti komponálás, illetve a versírás. Amit művészetnek nevezünk, egész sor dolog, szinte minden mechanizálható. S ez nem meglepetés. A művészet görögül *techne*, a *mechane* pedig trükköt jelent. A művészet mégiscsak *dirty trick*, ezt pedig a gépek is

tökéletesen tudják művelni. Egy gép bizonyára jobban megcsinálta volna a trójai falovat, mint Odüsszeusz, pedig ő, mint tudja, politechnikus volt. A válaszom tehát kettős. Először is, azt hiszem, kevés értelmes ember él a világon. Másodsor, a mesterséges intelligenciák, azt hiszem, máris értelmesebbek, mint az emberek többsége, s a jövőben ez még inkább így lesz.

– *A mesterséges intelligencia kritikáinak ellenvetései azonban nagyon kifinomultak. Azt állítják, hogy már egy teljesen normális, banális emberi reakciót olyan óriási mennyiségű interakció vezérel, amit gyakorlatilag nem lehet szimbolizálni. A mesterséges intelligencia kutatásában csupán azokon a területeken születtek meggyőző eredmények, ahol nem kell váratlan külső behatásokra számítani.*

– Nem akarnám túlságosan megdöbbeneni, kérdésére mégis radikális választ kell adnom. Kétféle komplexitást kell megkülönböztetnünk: a strukturálisat és a funkcionálisat. A sakkjáték például strukturálisan rendkívül egyszerű: adott egy tábla, rajta néhány fából készült figurával, s néhány szabály, melyeket fél óra alatt egy gyermek is képes megtanulni. De maga a játék kolosszális komplexitású. A sakkjátékos kompetenciája bizonyára kifürkészhetetlen, mert talán az univerzuménál is nagyobb. Másrészt vannak rendkívül komplex rendszerek. Vegyük például a televíziót. Ha megvizsgál egy tévékészüléket, zavarbaejtő komplexitásra lesz figyelmes. Ugyanakkor a tévé funkcionálisan teljesen egyszerű: megnyom egy gombot, s máris nézheti az adást. A sakkjáték tehát strukturálisan egyszerű, funkcionálisan komplex, a televízió pedig éppen fordított eset áll fenn. A következő értékelési elvet javaslom: egy rendszer annál értékeesebb, minél egyszerűbb strukturálisan, s minél komplexebb funkcionálisan. Vegyük például a nyelveket. Az amazonasi indiánok nyelve rendkívüli komplexitású szintaxissal, s roppant komplikált szókinccsel rendelkezik. Minden valamit jelentő szó egyúttal személynévként is használható. Ha a név viselője meghal, az illető szó tabuvá válik, kövekezéséppen újat kell kitalálni helyette. Ha valaki, aki a Kő nevet viselte, meghal, új szót kell találni a kő jelölésére. E nyelvek tehát szintaktikailag és szemantikailag rendkívül összetettek, de segítségükkel nagyon keveset lehet kifejezni. S vegyük most az angol nyelvet: az angolnak szinte nincs grammatikája, s minden főnév igeiként is használható. Ezért az angol az emberi szellem óriási győzelme: funkcionálisan annyira komplex, amivel egyetlen más nyelv nem veheti fel a versenyt, talán még a kínai sem. Most pedig térjünk át az intelligencia kérdésére: a központi idegrendszer átláthatatlanul komplex szerkezetű. Sejték milliárdjai kapcsolódnak össze benne. Hozzá képest a legbonyolultabb számítógép is félkegyelmű. S felhívnám a figyelmét, hogy ebből a rendkívül komplex központi idegrendszerből olyasmik jönnek elő, mint a gyűlölködő algiri asszonyok, akik azt ordítják, hogy „Mitterrand, Assassin!”, a viszonylag egyszerű komputerékből pedig például a Mandelbrot-féle „alma-ember”. Pedig, mint mondtam, még csupán a kezdeti lépéseknél tarunk.

– *Még nem magyarázta el behatóbban, hogy miként is fog festeni a jövő kommunikatív folyamataiban való részvételünk.*

– Azt hiszem, máris olyan rendszerek hálózata ural bennünket, melyek csomópontjaiban emberi és mesterséges intelligenciák kapcsolódnak össze, s amelyeken információk közlekednek, hogy azután a következő csomópontban processzálódjanak. A mesterséges és az emberi intelligencia közötti megkülönböztetés máris archaikusnak számít, s ez engem nem is érdekel. A gép azt csinálja, amit az emberi intelligencia akar, s az emberi intelligencia csak azt akarhatja, amit a mesterséges intelligencia el tud végezni. E visszacsatoláson keresztül szemünk előtt jön létre egy új lény: a mesterséges intelligenciákkal összekapcsolt ember.

– *A Cyborg?*

– Ha úgy akarja. Jómagam nem szertetem ezt a szót, s nekem az úgynevezett cyberspace is gyanús. Ezek képzelődések, s én megpróbálok nem képzelődni. Ezzel kapcsolatban szeretnék még valamit mondani: a középkorban és az újkor hajnalán az

emberek megpróbálták különbséget tenni a felfedezés és a feltalálás között. Azt mondták, hogy amikor valamit felfedezek, akkor lerántom a leplet az elleplezetről, s ilyenkor megjelenik az, ami a lepel alatt volt, nevezetesen az igazság. A feltaláláshoz ellenben valamilyen trükk ügyes bevetése szükségeltetik. Csakhamar azonban valami egészen váratlan dolog derült ki: amikor valamit feltalálok, akkor először is fel kell fedeznem, hogy mit is találtam fel. Ez mindig is így volt. Amikor elődeink feltalálták a kőbaltát, azt hitték, ezzel csupán a tépőfogát szimulálják, hiszen mint tudja, tulajdonképpen szegény barmok vagyunk, akik nem húsevésre teremtődtek. Igazából egyszerű növényevők vagyunk, s amikor környezetünkben eltűntek a fák, rá voltunk kényszerülve, hogy a frissen elejtett állatok belsőiségeivel táplálkozzunk. Az elejtett állatoknak még melegnek kellett lenniük, mert a nyers húst később már nem tudtuk megenni. Beküsztyünk tehát a mammutok gyomrába, hogy a májukat melegen fogyaszthassuk el. De csak úgy tudtunk beléjük hatolni, ha előzőleg felhasítottuk őket, amire azonban fogaink és ujjaink nem igazán voltak alkalmasak. Ujjaink tulajdonképpen arra valók, hogy az ágakon meg tudjunk kapaszkodni, fogaink pedig jobban működtek, ha kagylót, tojást vagy hasonlókat ettünk. Valakinek tehát támadt egy ragyogó ötlete, mégpedig az, hogy kővel kellene próbálkozni – a többit nem akarom itt részletezni, mert nagyon bonyolult... – s az illető kő segítségével szimulálta a tépőfogát. Ez az ember valószínűleg úgy gondolta, hogy mostantól jobb fogak állnak rendelkezésére, így aztán nem húsz, hanem talán huszonöt évig is élhet. Hiszen, ha valakinek kitörik a tépőfoga, az a halálát jelenti. Az ember élettartama tehát harminc százalékkal meghosszabbodott. S csak ekkor jöttünk rá szép lassan, hogy igazából mit is jelent a tépőfog: nevezetesen hogy kőbalt, ami viszont másfelől már gép. Lassan rájöttünk tehát, hogy mit is találtunk fel. Feltaláltuk, hogy miként fedezhető fel az ég. Mindezt azért mondom el önnek, hogy rámutassak, a mesterséges intelligenciában nincs semmi újdonság. Csak most kezdjük felfedezni, hogy mit is találtunk fel. Azt hittük, hogy csupán a központi idegrendszer szimulációját találtuk fel. S csak most fedezzük fel, hogy mit is jelent például zenét komponálni. Ha megfigyeli, miként szintetizálódik a zene – nekem erre egyszer *Boulez* adott alkalmat –, rájöhetsz, hogy valódi mesterséges Bachokkal és Mozartokkal van dolgunk.

– *Ha a szerző elavulttá vált, vajon miért szerepel még mindig az ön neve könyvei címlapján?*

– Talán már felfigyelt rá, hogy én semmit nem idézek. Vagy ha idézek is, nem tüntetem fel a forrást. Ezzel azt akarom demonstrálni, hogy a publikált gondolat közkincs. S azt is, hogy jogom van bármiből meríteni, anélkül, hogy ezért bárkinek is számadással tartoznék. Ellene vagyok tehát a szerzőnek és a szerzőségnek. Cikkeimet és könyveimet mégis aláírom, méghozzá a visszajelzés érdekében. Ön persze mondhatja azt, hogy aláírás nélkül is kapnék visszajelzést. De nézze, ide is meghívtak, erre a komikus városházára, mivel nevet szereztem magamnak. A névnek nem föltétlenül Flussernek kell lennie, Goethe ugyanúgy elmenne. De ha már Flussernek hívnak, ennél is maradok, s ezen keresztül kapok visszajelzést. A dolog a következőképpen működik: van egy rovatom az Artforum című folyóiratban, amit sokan elolvasnak. Az így szerzett publicitás miatt hívtak meg ide is, hogy az úgynevezett BLAST-ban részt vegyek. Ez egy szervezet, amelynek létrehozását többekkel együtt magam is kezdeményeztem, s amelynek az a meggyőződése, hogy a szó és az írás halálos vétek. Olyan kiadók társulásáról van szó, amelyek dobozokat jelentetnek meg. Évente két doboz lát napvilágot, hetven dollárba kerül, s a dobozban videóklippek, floppyk, fotók, hologramtervezetek, s esetenként hangszalagra felvett szövegek is találhatóak. A doboznak mindig van egy témája. A legutóbbi a tér volt. Nagyon lelkesen működök itt közre. Mikrofonba kell beszélnem, s a hangszalag azután a dobozba kerül, s vannak, akik ezt megveszik. Ez tehát az egyik oka annak, hogy miért tartom meg a nevemet.

– Ön tehát valamilyen módon mégiscsak koherens individuum?

– Nem, teljesen inkoherens vagyok. Volt apámnak egy mondása, amit követek: „Az ember legyen vagy következetes vagy következtelen. De ne egyszer következetes, máskor meg következtelen.”

– Kritikusai ezért gyakran nevezik önt sarlatánnak?

– Ez inkább azzal függ össze, hogy sohasem vettem alá magam az akadémiai rituáléknak. A Sao Paulo-i egyetemen, ahol dolgoztam, egyszer kiragasztottak egy cédulát a következő felirattal: „Minden tanár köteles részt venni a szombat délutáni értekezleten, hogy a jövő hét programját megvitassuk. Úi: Kivéve Flusser professzort.” Tudták, hogy úgyse mennék el. Mindig is antiakadémikus voltam, mert úgy hiszem, hogy ez egy fellengzős garázdaság. Számomra tökmindegy, hogy mit mond rólam az *academia*. Örülök, ha feldühíthetem az embereket. Másrészt, szívesen ellentmondok magamnak, s mások ellentmondásait is örömmel magamra veszem. De szeretnék még a saját ellentmondásaimról szólni. Rám Husserl rendkívül nagy hatással volt. Magam is úgy hiszem, hogy minden jelenséget számtalan nézőpont övez. Ahhoz, hogy igazságosak legyünk a jelenséghez, nézőpontról nézőpontra kell ugránoznunk. Akár egy fényképésznek. A fotográfiában az nyugőz le, hogy szüntelenül ellentmond saját magának. Mert mindig változtatja a nézőpontot. Tehát nem csak azért váltogatom a nézőpontjaimat, mert ellentmondásba akarok kerülni önmagammal, hanem mert meg vagyok róla győződve, hogy minden ellentmondásmentes kijelentésnek hibásnak kell lennie, mivel a valóság ellentmondásos.

– A nézőpontnak ez a váltogatása összehasonlítható a dialektika hagyományos marxista modelljével?

– A pozitív dialektika optimizmusában már nem hiszek. *Hegel* úgy gondolta, s ebben – úgy gondolom – *Marx* is követte, hogy a tézis önmagából létrehozza az antitézist, s a tézis és az antitézis közötti ellentmondás új szintézishez vezet, ami maga is egy tézis, és így tovább, egészen a legfelső szintézisig. E tébolyodott optimizmus tekintetében *Marx* *Hegelt* követte, de csak egy bizonyos pontig, kevésbé radikálisan. Elvégre *Hegellel* szemben *Marx* nem hitte, hogy minden, ami van, logikus. De ennek ellenére hozzám közelebb áll *Adorno* negatív dialektikája. Azt mondhatom, ebben a dologban én nagyon is zsidó vagyok, s a talmudista metódust követem: az ellentmondás öncél, *ars gratia artis*.

– *Flusser úr, ön nyilvánvalóan nem kedveli a cyberpunkot, de van ott néhány könyv, amely érdekes kérdéseket vet fel. Például Bruce Sterling Islands in the net című művéből egy már-már védett társadalom képe rajzolódik ki, melynek minden polgára videószemüveg segítségével állandó kapcsolatban áll egy hálózattal. Mégis van ebben a vízióban valami nyugtalanító. Amikor az emberek leveszik speciális szemüvegüket, vagy ha más módon megszakad a kapcsolatuk a rendszerrel, olyan védtelenek lesznek, mint a gyerekek.*

– Hegel azt mondja, hogy minden tudat szerencsétlen, s a boldogság a tudatlansággal egyenlő. A kérdés tehát az, hogy mi is a cél? Ha a cél a boldogság, akkor az ilyen társadalom utópiája tudattalan, kvázi drogfüggő egyének gyülekezete lehetne. Ha viszont a tudatosságot vesszük célnak, akkor azzal együtt kell hogy járjon a boldogtalanság is. Máskülönben pedig az efféle hálózatot valahol csak kell programozni. Ott pedig boldogtalan tudatnak kell lennie. S engedjen meg még egy ellenvetést: az ön leírásából kiderül, hogy olyan hálózatról van szó, amelyhez befogadók vannak hozzákapcsolva. Ezzel kapcsolatos nézeteimet már elmondtam: az emberi és a mesterséges intelligenciák kreatívak, információkat bocsátanak ki, s más csomópontokból információkat fogadnak. Az az énfeladás szituációja. Az individuum, az én felbomlik, a központi mag feltörődik. A hagyományban az ilyesmire nagystílusú szavakat használtak: ez volt az *unio mystica*, vagy ahogy *Keresztes Szent János* fogalmazott: „Olyan magasra röpültem, hogy túlhaladtam az éneket.” De ezt nekünk nem muszáj megtennünk. Amikor megfélemlésem magamról, amikor krimet olvasok, *Schubertet* hallgatok vagy valamelyik hülyeségemről írok, elmerülök a dologban. Teljesen megfélemlésem magamról, s magában a dologban vagyok. Talán nem is a boldogság állapota ez, hanem inkább az öröme. Mert végül is mi az orgazmus? Semmi más, mint örömteli feloldódás a másikonban. Az én és a te közötti határ áttörése valami által, amit az „öröm közösségének” kellene neveznünk. Az a hálózat, amiről ön beszélt, csupán a befogadás perspektíváját nyújtja. De ha az alkotó csomópontokból nézzük a dolgot, talán boldog hálózatról nem, de örömteli hálózatról lehet szó. S ilyen hálózatok már léteznek, tehát amit mondok, az nem jövendőlés.

– *A technikai képek univerzuma című könyvében ön azt írta, hogy ezeken az új technikai képeken keresztül visszajön valami abból a mágiából, amit a hagyományos képek tartalmaztak. Vajon a numinózusnak a célracionális társadalmakban való újjáéledéséről van szó?*

– Amíg az emberek azt hitték, hogy a ráció korlátozott – az objektumok oldalán az atomok, a szubjektum oldalán pedig az individuumok által –, addig azt lehetett gondolni, hogy a ráció csupán a számára kijelölt területen illetékes. E szerint azt mondhatom, hogy van egy terület, ahol az ész a kompetens, s van egy olyan, amiről nem lehet beszélni. Erről hallgatni kell. Most azonban kiderül, hogy mindenről lehet beszélni, hogy nincs olyan terület, ami ne lenne racionalizálható. S ez az ész válságba sodorja. Ha ugyanis az ész mindenben kompetens, akkor egyúttal mindenben inkompetens is. Ez logikus, mert ha egy mondatban az áll, hogy „minden”, akkor az a mondat hibás, beleértve ezt is. Ha az észnek nem szabok határt, akkor az egésznek nincs értelme. A játékelmélet nyelvén szólva: azt a játékot, amelyben minden lépés megengedett, nem lehet játszani. Ez csak akkor lehetséges, ha korlátozom a játékos kompetenciáját. Ha például a sakkban a bástya és a huszár közé bevezetek egy elefántot, akkor tovább nem lehet játszani. Amikor az ész mindenben illetékes, akkor az a csőd. Az irracionális betörése. Vagy ha formálisan akarjuk mondani, ez a gödeli elv. Egy túlracionizált, következtetés-képpen irracionális periódus felé haladunk. Szörnyű, amit mondtam. De hála Istennek, én ezt már nem élem meg.